

Група 14. Всесвітня історія. Урок 49. Розпад Радянського Союзу, Югославії та Чехословаччини. Ладиченко 11 клас с. 74-80.

Розпад Радянського Союзу, Югославії та Чехословаччини

Актуалізація предметних компетентностей

Із курсу 10 класу пригадайте обставини утворення Югославії. Які сили й чому прагнули до цього?

1. Перебудова і розпад СРСР. Період «перебудови» в СРСР значно активізував національний рух у ряді союзних республік. Вже у грудні 1986 р. в столиці Казахстану Алма-Аті спалахнули перші за багато років у СРСР більш-менш значні заворушення на національному ґрунті. Причиною стало рішення М. Горбачова звільнити з посади першого секретаря компартії Казахстану Д. Кунаєва і призначити на його місце свого ставленика Г. Колбіна. Як стверджував пізніше наступник Колбіна Н. Назарбаєв, процедура обрання Колбіна, яка тривала менше 20 хвилин, «обурила цілковитою зневагою до думки навіть партійного активу». Так само у Вірменії, Азербайджані та деяких інших республіках СРСР місцеві партійні керівники не збиралися без бою здавати владу.

Проте дводенні заворушення не були сприйняті серйозно у Москві, де, як і раніше, вважали національне питання «успішно вирішеним». Відтак поступово на карті СРСР з'явилися місця і зони кривавих зіткнень: Нагорний Карабах, де відбувалися сутички між азербайджанцями та вірменами, Сумгаїт, Фергана. Протягом 1988-1989 рр. у них загинуло 292 особи, 5200 було поранено. Близько 360 тис. радянських громадян довелося тікати з місць проживання.

Ослаблення ідеологічного диктату і дозвіл на демократичні вибори сприяли перемозі на виборах до Верховних Рад Латвії і Литви опозиційних національних рухів. В Естонії опозиціонери отримали трохи менше половини депутатських мандатів. Протягом весни - літа 1990 р. Литва, Естонія, РРФСР, Україна й інші радянські республіки прийняли декларації про державний суверенітет. М. Горбачов іронічно назвав цей процес «парадом суверенітетів».

Для зміцнення своєї позиції центральне керівництво призначило на 17 березня 1991 р. всесоюзний референдум із питань збереження СРСР. Хоча за це висловилися 76 % опитуваних, референдум не вніс ясності у протиріччя з приводу нового союзного договору і подальшої долі СРСР. Тому консервативні сили в союзному керівництві, незадоволені послабленням своєї влади, вирішили скинути М. Горбачова й поновити «старі» порядки.

Вранці 19 серпня 1991 р. ТАРС передав інформацію, що Горбачов за станом здоров'я не може більше виконувати повноваження президента СРСР, у зв'язку з чим влада переходить до рук віце-президента Г. Янаєва.

Водночас було оголошено про створення Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС), до складу якого увійшли 8 осіб з найближчого оточення М. Горбачова. Це означало державний переворот. Проте з перших годин перевороту активний опір

ДКНС чинили президент Росії Б. Єльцин, обраний на цю посаду 12 червня 1991 р., передова частина населення Москви та найбільших промислових центрів. Введені до столиці війська також не виступили проти мирного населення, яке стало на захист «Білого дому» - будинку парламенту Росії, що став штабом демократичних сил. Усі ці фактори, а також активний протест з боку міжнародного співтовариства сприяли перемозі сил демократії у СРСР.

• Члени ДКНС

• Президент України Л. Кравчук, голова Верховної Ради Білорусії С. Шушкевич і президент Росії Б. Єльцин у Біловезькій Пущі

З курсу історії України дізнайтеся про подальшу політичну долю Л. Кравчука.

Після краху перевороту події набрали кардинально нового характеру. Ще на початку «путчу» Б. Єльцин підписав укази про перехід усіх органів виконавчої влади Союзу РСР у підпорядкування президенту Росії. 20 серпня він оголошує себе головнокомандуючим Збройними силами СРСР на території Росії. Наступними указами російська влада переводила під свій контроль підприємства союзного значення, телебачення і радіо. Отже, союзний «центр» практично перестав існувати. З 23 серпня по 1 вересня 1991 р. проголосили свою незалежність Естонія, Латвія, Україна, Молдавія, Азербайджан, Узбекистан та Киргизстан.

1 грудня 1991 р. в Україні відбувся референдум, на якому громадяни майже одностайно (трохи менше 91 %), висловилися за незалежність республіки. Обраний президентом Л. Кравчук зрозумів результати референдуму як мандат на неприєднання України до нового союзного договору.

8 грудня 1991 р. у білоруській урядовій резиденції «Вискулі», що в Біловезькій Пущі (біля Бреста), таємно зібралися керівники трьох республік - Білорусі, Росії та України: С. Шушкевич, Б. Єльцин, Л. Кравчук. Наслідком зустрічі стала заява, підписана 8 грудня, про те, що «Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність

припинив своє існування». Потім Б. Єльцин зателефонував американському президенту Дж. Бушу, а С. Шушкевич - М. Горбачову. Так політичні реформи Горбачова завершилися розпадом СРСР. М. Горбачову, першому й останньому президенту СРСР, нічого не залишалося, як подати у відставку. Це сталося 25 грудня 1991 р.

2. Розпад Югославії та громадянські війни. Югославія складалася із шести окремих республік і двох автономних провінцій, а загалом у ній проживало 25 різних етнічних груп. Конституція 1974 р. істотно розширила права союзних республік та автономних країв, що сприяло формуванню в них власних політичних еліт. У новому державному устрої виразно проглядали риси конфедерації. Єдність країни було на практиці поставлено у залежність від єдності Союзу комуністів Югославії, а долю останнього - від особи Тіто.

Після смерті лідера Югославії 4 травня 1980 р. відцентрові тенденції посилились. У країні не залишилося стабільного керівництва - найвищі посади в державі та СКЮ заміщувалися строком на один рік почергово представниками всіх республік і країв. Національні проблеми стали вісю політичного життя Югославії. Наприкінці травня 1981 р. великі заворушення спалахнули у найбільш відсталому в економічному аспекті краї - Косові, де 90 % населення складали етнічні албанці. Вони вимагали створення суто албанського краю і надання йому статусу республіки. Зіткнення демонстрантів із міліцією призвели до жертв з обох сторін. Напруженість не спадала і в наступні роки. Саме косівські події 1981 р. започаткували кризу югославської державності.

Національні проблеми в країні тісно перепліталися з погіршенням соціально-економічного становища, наростанням глибокої фінансової кризи. Вразливим місцем Югославії була наявність значного зовнішнього боргу. У 1989 р. МВФ і Всесвітній банк висунули уряду низку вимог:

- проведення приватизації господарства;
- скорочення соціальних виплат;
- заморожування рівня зарплат.

Унаслідок цього впродовж року роботу втратило до 600 тис. робітників. У 1991 р. було звільнено ще 1,3 млн робітників - половину робітників країни. Криза створила економічну ситуацію, яка розчистила шлях до відокремлення від Югославії Хорватії і Словенії, за ними пішли Боснія й Македонія.

Після прийняття Словенією (лідер М. Кучен) і Хорватією (лідер Ф. Туджман) рішення про вихід зі складу Югославії (червень 1991 р.) спочатку в Словенії, а потім у Хорватії почалися бойові дії між загонами самооборони республік і частинами Югославської народної армії (ЮНА), яким було віддано наказ забезпечити єдність Югославії.

У Хорватії місцеві серби за підтримки ЮНА виступили зі зброєю в руках і встановили свій контроль над територією компактного проживання сербів (11 % населення, 10 % території Хорватії), проголосивши тут Республіку Сербська Країна зі столицею містом Кнін.

Унаслідок усього цього в 1991 р. в країні спалахнула громадянська війна. Під приводом припинення етнічного конфлікту і розмежування воюючих сторін до країни було введено війська ООН - міжнародні миротворчі сили. У конфлікт втрутилось і Європейське Співтовариство. Його члени в січні 1992 р. вирішили визнати всі нові держави, які забажали б вийти зі складу Югославії. Після міжнародного визнання Хорватії Сербія автоматично ставала агресором, бо тепер її війська перебували на території суверенної держави.

Проти Сербії було введено міжнародні санкції. Зрештою, Сербія вивела свої війська з Хорватії, проте на території останньої продовжувала існувати ніким не визнана республіка Сербська Країна. У 1995 р. хорватська армія провела успішну операцію «Буря», внаслідок якої республіку Сербську Країну було ліквідовано, значна частина сербів була знищена, а решта стали біженцями. У 1997 р. Хорватія шляхом переговорів домоглася суверенітету і над Східною Славонією.

Македонія здобула незалежність на основі референдуму у вересні 1992 р., уникнувши воєнної конфронтації. Також проголосив незалежність своєї країни й парламент Боснії та Герцеговини. СФРЮ вже практично не існувала. У Белграді вирішили створити нову федерацію - Союзу Республік Югославію (СРЮ), яка об'єднала Сербію і Чорногорію (квітень 1993 р.).

Нову державу очолив лідер колишніх комуністів Сербії Слободан Милошевич, який став президентом СРЮ. Але на цьому трагедія на Балканах не припинилась. У березні 1992 р. розгорівся етнічний конфлікт у Боснії та Герцеговині. У цій новоутвореній державі проживали три етнічно-релігійні групи: серби (православні), які становили 1/3 населення, хорвати (католики) та серби й хорвати, які сповідували іслам. Сербська частина населення на чолі з Радованом Караджичем прагнула приєднання до СРЮ. Мусульманська частина населення на чолі з Алією Ізетбеговичем наполягала на незалежності; хорватська частина населення прагнула приєднання районів компактного проживання хорватів до Хорватії. Спроба розшматувати республіку вилася у тривалу війну, яка позначилась особливою жорстокістю та етнічними чистками.

Скориставшись воєнною перевагою, серби оволоділи 70 % території країни. Основні бої розгорілися в районі м. Сараєва. Тоді, за рішенням ООН, авіація НАТО і контингент військ ООН завдали ударів по позиціях сербів, знищивши їхню бойову техніку. Одночасно було знищено чимало цивільних об'єктів: мости, лікарні, заводи, школи. Мусульмани й хорвати, скориставшись цією ситуацією, перейшли в наступ і встановили контроль над 50 % території республіки.

За 3,5 року бойових дій у Боснії та Герцеговині було вбито й поранено десятки тисяч людей, зруйновано десятки населених пунктів, сотні промислових і громадських об'єктів. Кількість біженців та переміщених осіб перевищила 3 млн.

Поворотним моментом у цій трагедії стало створення міжнародної Контактної групи (КГ) щодо Боснії та Герцеговини у складі представників Росії, США, ФРН, Франції та Великої Британії, якою у липні 1994 р. було розроблено мирний план. На його основі сторони конфлікту за підтримки країн-членів КГ у листопаді 1995 р. в американському місті Дейтоні розробили пакет мирних документів із боснійського врегулювання (Дейтонські угоди), підписаний у грудні 1995 р. в Парижі.

Згідно з підписаною мирною угодою Боснія та Герцеговина залишається єдиною державою в її міжнародно визнаних кордонах, однак складається з двох суб'єктів - Боснійської мусульмано-хорватської Федерації та Республіки Сербської.

• Американські війська у Косові

Ще одна Балканська війна була розв'язана в березні 1999 р. в Косові, де посилювалося етнічне протистояння між албанцями і сербами. Причини сербсько-албанського конфлікту приховуються у глибині віків. Приводом до загострення ситуації стало анулювання президентом С. Милошевичем автономії албанської громади. У січні-лютому 1999 р. відбулися переговори ворогуючих сторін за участі західних дипломатів у передмісті Парижа - Рамбуйє. Югославський президент не погодився на пропозицію Заходу про введення військ НАТО до Косова з метою припинення конфлікту і не підписав підсумковий документ. Тоді командування НАТО з метою примусити С. Милошевича піти на поступки у березні 1999 р. розпочало бомбардування югославських військових, а потім і промислових та цивільних об'єктів. Воєнні дії тривали 75 днів. Наприкінці травня 1999 р. С. Милошевич пішов на поступки і погодився на введення іноземних військових.

Під час президентських виборів 2000 р. владу захопив лідер опозиції В. Коштуниця. У березні 2001 р. Милошевича було взято під варту, а в липні - передано до Міжнародного суду в Гаазі як воєнного злочинця. Процес розтягнувся на кілька років, і під час нього Милошевич помер. У 2007 р. зі складу СРЮ вийшла Чорногорія, а наступного року проголосив незалежність край Косово. Його незалежність визнали понад 60 країн світу, серед них США, Німеччина, Франція, Польща.

3. «Оксамитове розлучення». У результаті «оксамитової революції» 29 грудня 1989 р. Федеральні збори ЧССР обрали відомого опозиціонера, драматурга, борця за права людини і побудову громадянського суспільства Вацлава Гавела президентом країни. Головою Федеральних зборів став А. Дубчек, лідер «Празької весни». Нове керівництво було сформовано на коаліційній основі. Держава дістала назву Чеська і Словацька Федеративна Республіка (ЧСФР).

У 1990 р. уряд розпочав економічні реформи. «Батьком» реформи був міністр фінансів Вацлав Клаус. Вона базувалася на роздержавленні та приватизації, забезпеченні конвертованості крони, вільному ціноутворенні. Уряд домогся збалансованості державного бюджету і приборкання інфляції. Були проведені велика і мала приватизації, внаслідок чого частка держави у ВВП із 97 % скоротилася до близько 20 %. Незважаючи на болісність перетворень, життєвий рівень населення у складний перехідний період був одним із найвищих у Східній Європі.

Формальним приводом до розпаду Чехословаччини стали результати парламентських виборів. Улітку 1992 р. у Чеській Республіці найбільшу кількість голосів виборців здобула Громадська демократична партія (ГДП), очолювана В. Клаусом. У Словаччині 37,2 % виборців підтримали Рух за демократичну Словаччину (РДС) В. Меч'яра.

Одразу ж після підбиття підсумків виборів за ініціативи ГДП почалися переговори В. Клауса і В. Меч'яра з приводу розпуску федерації. На думку населення політики не зважали - згідно з опитуваннями громадян, проти розпаду країни виступали 63 % словаків і 64 % чехів. Пропозицію проведення загальнодержавного референдуму ГДП відкинула. Усе мала вирішити позиція Федеральних зборів. У вирішальний момент у них змінилося керівництво: у вересні 1992 р. їх голова - А. Дубчек - став жертвою автомобільної катастрофи і 7 листопада помер. А вже 25 листопада Федеральні збори з перевагою у три голоси прийняли закон про припинення з 31 грудня існування федерації. Майно, фінанси та інші цінності були розділені відповідно до пропорції населення (2:1). 1 січня 1993 р. на карті Європи з'явилося дві держави - Чеська Республіка і Словацька Республіка.

Президентом Чеської Республіки став Вацлав Гавел. Уряд очолив Вацлав Клаус.

4. Політичні, економічні, соціальні та національні трансформації у країнах Центрально-Східної Європи після революцій. «Оксамитові» революції призвели до формування багатопартійної системи у країнах Центрально-Східної Європи. Розпочався процес створення громадянського суспільства.

Наприклад, ухвалення Великими народними зборами Болгарії нової конституції 1991 р. стало важливим етапом у переході країни до демократичного державного устрою:

- Болгарія є республікою з парламентським управлінням;
- вищий законодавчий орган - Народні збори (парламент), що складаються з 240 народних представників;
- Кабінет міністрів і президент (обраний на 5 років) здійснюють виконавчу владу;
- судова влада є незалежною.

Подібний сценарій створення інститутів демократичної правової держави відбувся й в інших країнах колишнього соціалістичного табору.

У соціально-економічній сфері ситуація була набагато складнішою. Розпочата приватизація вимагала тривалого часу. Закриття або перепрофілювання збиткових підприємств збільшувало безробіття. У більшості підприємств, що раніше орієнтувалися на постачання своєї продукції до Радянського Союзу, виникли проблеми зі збутом своїх товарів на Заході. У низці країн посилювалися міжнаціональні суперечності, зростала соціальна напруга. Загалом перехід до ринку в різних країнах регіону відбувався досить болісно для населення.

Темпи приватизації були набагато вищими в Польщі, Словенії і Угорщині. Наприклад, у кінці 1989 р. у Польщі було прийнято програму «шокової терапії», автором якої став Лешек Бальцерович. Програма передбачала: одночасне запровадження вільної торгівлі та скасування контролю над цінами; зростання цін; скорочення виробництва; включення ринкових механізмів економіки; початок приватизації державного сектору, стимулювання розвитку приватного підприємництва; залучення іноземних кредитів.

• «Архітектор» польських реформ Л. Бальцерович

У перші роки здійснення реформ така політика нашттовхнулася на серйозні труднощі. Особливо постраждали сільські жителі, які становили близько третини економічно активного населення - їх рівень життя знизився на 30-40 %, тобто набагато більше, ніж у інших соціальних верств. Реформи спричинили масове безробіття. Слабка соціальна захищеність трудящих неодноразово викликала акції протесту.

Чимало людей розгубилося, втратило життєві орієнтири. Відчутно погіршилося становище робітників текстильної промисловості, розташованої навколо Лодзі, а також вугільної та металургійної на півдні країни. Проте в наступні роки економічне становище Польщі і, відповідно, рівень життя більшості населення поступово покращилися.

В Угорщині після політичної трансформації та соціально-економічних перетворень на зламі 1980-1990-х рр. зусилля уряду І. Антала були спрямовані на розвиток демократичних процесів, перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки та входження країни до НАТО та ЄС. З 1991 р. в Угорщині розпочалась масова приватизація, яка поступово охоплювала малі, середні і великі підприємства. У результаті на середину 1990-х років більшість товарів у країні вироблялася у приватному секторі. Угорська продукція стала конкурентоспроможною. 70 % експорту країни йде до країн ЄС. Важливим у політиці уряду було залучення іноземних інвестицій і обслуговування значного зовнішнього боргу.

Словенія має найвищий рівень ВВП на душу населення серед країн регіону. Досягненню успіхів у країні сприяють демократизація суспільства, політична стабільність, ефективні реформи. Близько 70 % експорту зі Словенії припадає на країни Заходу. У 2004 р. Словенія стала членом НАТО та ЄС.

В інших країнах, зокрема в Сербії, Македонії, Болгарії та Румунії, ринкові реформи в 1990-х рр. проводились повільно і хаотично. Економічні прорахунки колишніх комуністів у новій подобі призвели до значного падіння життєвого рівня населення цих країн, що викликало певне розчарування і привело до влади більш радикально налаштовані партії. Найбільш працездатна частина населення стала шукати заробітків на Заході.

Так, у Болгарії ще 1991 р. було ухвалено закон про землю, але земельна реформа в країні просувалася повільно. Багато проблем спричинила поквапна, непродумана ліквідація адміністративним способом, аж до введення військ, рільницьких кооперативів (вельми прибуткових, з європейськими ринками збуту продукції) ще до створення нових структур власників. Це призвело до розпродажу більшої частини худоби, зокрема племінного стада, техніки, будівель та іншого майна.

До кінця 1996 р. інфляція досягла рівня понад 150 %, з початку року національна валюта - лев - девальвувалася на 70 %, було вичерпано золотий запас країни, потік іноземних інвестицій припинився. В цих умовах країни ЄС надали Болгарії та деяким іншим країнам значну фінансову допомогу, це привело до стабілізації соціально-економічної ситуації, що в свою чергу посприяло євроінтеграційним настроям населення.

Стабілізації в Болгарії вдалося досягти на початку XXI ст. Протягом 2004- 2008 рр. у країні навіть спостерігався стабільний приріст (близько 6 %). Це дозволило країні у 2007 р. отримати членство в Євросоюзі.

У деяких країнах регіону існують і національні проблеми. Так, наприклад, зберігається напруженість у відносинах між Румунією й Угорщиною через за давню трансільванську проблему. Угорське населення у Трансильванії зазнає, хоча й меншого, ніж за режиму Чаушеску, обмеження національних прав і свобод.

У цілому можна констатувати, що країни Центральної та Східної Європи здолали політичні і соціально-економічні проблеми і труднощі, які виникли після зміни суспільного ладу, та поступово просуваються вперед у своєму розвитку.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

1. Зробіть хронологічний ланцюжок процесу розпаду СРСР.
2. До подій доберіть відповідні дати: етнічний конфлікт у Боснії та Герцеговині; операція «Буря»; Дейтонські угоди; вихід Чорногорії зі складу СРЮ.

Просторову

Покажіть на карті держави, які з'явилися після розпаду Югославії.

Інформаційну

Використавши матеріали підручника та додаткові джерела, напишіть есе про Вацлава Гавела, його філософські та суспільні погляди, творчість (на вибір).

Логічну

1. Визначте причини розпаду СРСР.
2. Яке значення для країн Центральної та Східної Європи мав розпад СРСР?
3. Чому розпад Югославії призвів до виникнення громадянської війни та протистояння між колишніми югославськими республіками?
4. Чому між Чехією і Словаччиною відбулося «оксамитове розлучення»?
5. Які країни Центральної та Східної Європи і чому випередили інших за темпами соціально-економічних реформ?

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до дій західних держав у період югославської кризи.

Мовленнєву

Обговоріть у групах питання: досвід яких країн регіону і в яких сферах могла би використати Україна сьогодні?

Дати і події

Червень 1991 р. - рішення Словенії та Хорватії про вихід з Югославії

8 грудня 1991 р. - прийнято рішення про припинення існування СРСР

1 січня 1993 р. - проголошення Чеської Республіки та Словацької Республіки